

لجنة العمل للمساواة في قضايا الأحوال الشخصية

The Working Group For Equality In Personal Status Issues

ועד הפעולה לאוויון בענייני אישות

מודרות בעל כורחן

תופעת הפוליגמיה ודרכי ההתמודדות

נייר זה מוגש לוועדה לקידום מעמד האישה בדיון בנושא הפוליגמיה

עודכן ע"י

עו"ד ראוייה אבורביעה

פברואר 2010

*מסמך זה מתבסס על נייר העמדה "פוליגמיה: השלכות ודרכי התמודדות" שהוכן

ע"י עו"ד נסרין אעלימי-קבהא בפברואר 2006

נצרת 16000 • ת.ד. 313

טלפון: 04-6462138 • פקס: 04-6553781

personalstatus@hotmail.com

p.status@gmail.com

I. הקדמה

תופעת הפוליגמיה היא סוגיה רב-תחומית – משפטית, חברתית, תרבותית ופוליטית. ריבוי הנשים בקרב החברה הערבית בישראל היא בעיקרה תופעה חברתית פסולה, הקשורה קשר בל ינתק לאפלייתן של נשים ערביות. אפליה זו הינה רב ממדית: מחד, אפליה חברתית של הנשים הערביות על ידי החברה באמצעות תפיסתן כנחותות, באופן בו מונצחים יחסי השליטה של גברים בנשים בתוך החברה; ומאידך, אפליה ממסדית של רשויות המדינה אשר מדירות את הנשים הערביות ממוקדים חברתיים, כלכליים ופוליטיים ומחלישות את מעמדן. תופעת הפוליגמיה מתרחשת בחברה הערבית כולה, אך היא נפוצה בעיקר בחברה הערבית הבדווית בנגב, ושיעוריה על פי אומדנים לא רשמיים של ארגוני זכויות אדם נע בין 20%-36%. המחסור בסטטיסטיקות רשמיות נובע ממחדלה של המדינה אשר אינה מקצה משאבים נאותים לטיפול בפוליגמיה.

המציאות החברתית שבתוכה חיות הנשים הערביות הבדוויות בנגב מקשה עליהן לפעול למיגור התופעה. יותר מ-90%¹ מהנשים הערביות הן מחוסרות תעסוקה ויותר מ-60%² מהנערות הערביות הבדוויות המתגוררות בכפרים הבלתי מוכרים בנגב נושרות מבתי הספר. יתרה מכך, התופעה אינה מאפיינת סקטור מסוים בתוך האוכלוסייה הערבית הבדווית. כל רובדי החברה וכל חלקיה נגועים בפוליגמיה, ופרמטרים כמו רמת ההשכלה והמצב הסוציו-אקונומי אינם משפיעים על שכיחותה.

בבואנו לדון בתופעת הפוליגמיה, עלינו להביא בחשבון את ההקשר הרחב שבו היא מתרחשת. עלינו לנתח את הגורמים המביאים לדיכוי הנשים הערביות ולבחון את מנגנוני השתיקה וההחלשה שמשמרים את היעדרותן ואת שקיפותן. גם הגורמים הממסדיים והפנים חברתיים שמחזקים תופעה זו ומעניקים לה לגיטימציה בחסות "הרגישות התרבותית", לכאורה, או מסתמכים על "ההיתר הדתי" שניתן לה, לכאורה, הם חלק מהדיון.

II. פוליגמיה וקורבנותיה: נשים וילדים

מחקרים רבים הראו כי הנפגעים העיקריים מתופעת הפוליגמיה הנם נשים וילדים. מחקר שנערך במשפחות פוליגמיות מצא כי נשים במשפחות פוליגמיות סובלות מהערכה עצמית נמוכה, מדיכאון, מחרדה, מעוינות, מתפקוד משפחתי בעייתי ומסיפוק נמוך מחיי המשפחה.³ מחקרים אחרים הראו כי שיעור האלימות במשפחה גבוה יותר במשפחות פוליגמיות.⁴ מחקרים נוספים התמקדו בהשוואה בין "האישה הראשונה" ל"אישה השנייה" במשפחות פוליגמיות ונמצא כי מערכת הפוליגמיות משפיעה באופן ניכר יותר מבחינה פסיכולוגית וכלכלית על "האישה

¹ האישה הערבייה בנגב: מציאות ואתגרים, מען- פורום ארגוני נשים בנגב, 2005.

² סראב, אבו רביעה-קוידר. 2004. נשירת נערות מהחינוך הבדווי בנגב: הדרה, אפליה ואחרות, המרכז לחקר החברה הערבית בישראל, מכון ון ליר בירושלים.

³ Al-Krenawi, A. & Slonim-Nevo, V. (2008). The Psychological Profile of Bedouin Arab Women Living in Polygamous and Monogamous Marriages. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, pp. 139-149.

⁴ Alean Al-Krenawi & Rachel Lev-Wiesel, Wife Abuse Among Polygamous and Monogamous Bedouin-Arab Families, 36(3/4) JOURNAL OF DIVORCE & REMARRIAGE 151, 158 (2002). See also Dena Hassouneh-Phillips, *Polygamy and Wife Abuse: a Qualitative Study of Muslim Women in America*, 22 HEALTH CARE FOR WOMEN INTERNATIONAL 735, 746 (2001).

הראשונה".⁵ מחקרים אף הראו כי היחסים בין "האישה הראשונה" ל"אישה השנייה" ביחס לילדיהם מאופיינים בקנאה, בתחרות ובעוינות.⁶ יודגש כי אף "האישה השנייה" היא קורבן למערכת הפוליגמית, וזאת משום שמלכתחילה היא בעלת זכויות מופחתות בתוך המשפחה הגרעינית.

ריבוי הנישואין מהווה את אחד הסימפטומים המובהקים אהפליית נשים בחברה ומהווה פגיעה קשה בכבודן. הנשים והילדים הנם הקורבנות המרכזיים לתופעת הפוליגמיה.

III. מערכות החוק ופוליגמיה

א. החוק הפלילי

החוק הפלילי אסר על פוליגמיה. סעיף 176 לחוק העונשין, התשל"ז-1977 קובע: "נשוי הנושא אישה אחרת, ונשואה הנישאת לאיש אחר, דינם-מאסר עד חמש שנים". הענישה על ריבוי נישואין חלה על כל אזרחי המדינה ללא קשר להשתייכותם הדתית, ואף אם ריבוי הנישואין מותר על פי דתם. בנוסף, החוק קובע תחולה פרסונאלית של עֵבֶרַת הפוליגמיה, דהיינו גם אם הנישואין לאישה השנייה התקיימו מחוץ לגבולות המדינה יתקיימו היסודות הפליליים של העברה – גם אם נישואי פוליגמיה אינם אסורים על פי חוקי המדינה בה נערכו הנישואין. המחוקק בחר לאסור על פוליגמיה בפרק העוסק ב"פגיעה בסדרי המשטר והחברה" שבחוק העונשין. המיקום של העברה בפרק זה מצביע על השקפת העולם העומדת בבסיס האיסור על הפוליגמיה כעברה נגד תקנות הציבור, וזאת מבלי להדגיש את הפגיעה המיוחדת, שנגרמת לנשים הנופלות קורבן לתופעה זו.

היה נכון אם בבסיס עברה זו היה עומד רציונל אי השוויון המגדרי, המביא לאפלייתן ולהדרתן של נשים. הדבר מקבל משנה תוקף כאשר מדובר בחברה פטריארכאלית שבה היחסיים המגדריים בין גברים לנשים מושגתים על עליונות גברית שיוצרת קרקע פורייה לדיכוי של נשים.

למרות האיסור הפלילי, החוק כמעט ולא נאכף. הדבר מגביר את פגיעותן של הנשים הערביות ויוצר מצב בו הנשים הערביות שקופות בעיני החוק הישראלי.

ב. עברת הפוליגמיה בראי הפסיקה

קריאה של פסיקת בתי המשפט שדנה באיסור הפלילי על פוליגמיה מלמדת, כי גם בתי המשפט מתעלמים מהאספקט המגדרי של האיסור על פוליגמיה, ומתמקדים בפגיעה שלה בסדר הציבורי ובאושיות הדמוקרטיה. זאת למעט אמירות בודדות, למשל זו של השופט לנדוי בפרשת יוספוף (ע"פ 112/50). המספר המועט של פסקי דין העוסקים בפוליגמיה וקלות העונשים שמושתים על ביגמיסטים מלמדים על האמביוולנטיות של המדינה כלפי תופעה פסולה זו. למרות שהעונש המקסימאלי בגין העברה עומד על חמש שנות מאסר, עד לאחרונה העונש המירבי שנפסק היה 12

⁵ Alean Al-Krenawi, John Graham & Abuelaish Izzeldin, *The Psychological Impact of Polygamous Marriages on Palestinian Women*, 34(1) WOMEN & HEALTH 1, 12 (2001).

⁶ Alean Al-Krenawi, *Family Therapy with a Multiparental/Multispousal Family*, 37 FAM PROC 65, 80 (1998).

חודשי מאסר בנוסף לפיצוי כספי; לרוב נקבעים פחות משישה חודשים מתוכם כמאסר בפועל שבסוף מומרים בעבודות שירות לטובת הציבור. פסק דין שנחשב לחריג מבחינת מידת חומרת העונש ניתן לאחרונה בבית המשפט השלום בנצרת, שגזר 24 חודשי מאסר מתוכם 18 חודשי מאסר בפועל (ת.פ. 4433/04 מ"י נ' דבס חליל). כיום עדין תלויה ועומדת בקשה לרשות ערעור של המורשע על חומרת העונש.

ג. התמודדות מערכת אכיפת החוק עם פוליגמיה

כתבי האישום המועטים שהוגשו נגד גברים פורעי חוק מלמדים, כי המשטרה אינה שוקדת מספיק על אכיפת האיסור הפלילי על פוליגמיה, והיא אינה מקצה את המשאבים הנדרשים לטיפול בתופעה זו, בתואנה כי מדובר בהתערבות בבעיות "פנימיות" של החברה הערבית. מחדלן של רשויות המדינה אינו מתמצה בחוסר רצון לאכוף את החוק אלא אף בחוסר הרצון לעקוב אחרי ממידי התופעה בישראל. על פי דיווח של המדינה לוועדת האו"ם בדבר ביעור כל צורות האפליה נגד נשים (CEDAW), בשנת 2003 טיפלה המשטרה ב-10 תיקים בגין פוליגמיה, ובשנת 2004 – ב-15 תיקים. יתרה מזו, לא הובהר אם באותם תיקים אכן הוגשו כתבי אישום, או שמא הם נסגרו ללא נקיטת הליך כלשהו.

ד. החוק הבינלאומי

המשפט הבינלאומי רואה בפוליגמיה תופעה המפלה נשים. הטענה הרווחת כי תופעת הפוליגמיה מפרה עקרונות בסיסים של זכויות אדם במעוגנים במשפט הבינלאומי.⁷

ועדת האו"ם בדבר ביעור כל צורות האפליה נגד נשים (CEDAW), המופקדת על פרשנות סעיפי האמנה ועל מעקב אחרי יישומה במדינות החתומות, קבעה כי ריבוי נישואין סותר את סעיף 16 לאמנה, שמחייב שוויון בין גברים לנשים בכל העניינים הנוגעים לענייני משפחה ונישואין. יתרה מזו, הוועדה התייחסה באופן ספציפי לנטל הכלכלי והנפשי שהופך למנת חלקן של נשים וילדים החיים במערכת נישואין פוליגמית, וביקשה מהמדינות שאשררו את האמנה למנוע תופעה זו ולהגבילה בחוק. יודגש כי ועדת האו"ם, שדנה בחודש יוני 2005 בדו"ח התקופתי השלישי של ישראל אודות יישום אמנת CEDAW, הדגישה בהערות הסיכום שפרסמה ב-22 ביולי 2005 כי על ישראל "לנקוט אמצעים חריפים, כדי לאכוף את האיסור על פוליגמיה ואת הציות לחוק גיל הנישואין המינימאלי", והמליצה שהמדינה "תנקוט אמצעים כוללים ויעילים, לרבות מסעות הסברה ציבוריים להגברת המודעות, כדי לבער את הפוליגמיה ואת הנישואים בגיל צעיר".

7 Rebecca. J. Cook & Lisa M. Kelly, *Polygyny and Canada's Obligations Under International Human Rights Law*, DEPARTMENT OF JUSTICE CANADA 1, 2 2006

VI. המלצות להתמודדות עם פוליגמיה - פתרון רב מערכתי

תופעת הפוליגמיה היא סוגיה מורכבת ורב ממדית, הטומנת בחובה בו זמנית אלמנטים משפטיים, חברתיים, תרבותיים ופוליטיים. ככזו היא דורשת התייחסות מערכתית, הלוקחת בחשבון את ממדי האפליה השונים של הנשים הערביות בישראל ואת החלשתן והדרתן ממוקדי הכוח השונים. הפוליגמיה מהווה את אחד הסימפטומים המובהקים לאי השוויון המגדרי, לאפליית נשים בחברה ולהתייחסות אליהן כנחותות. על כן יש להעמיד במרכז הדיון את הנשים והאופן שבו הפוליגמיה פוגעת בכבודן ומפלה אותן.

בכל התערבות שהיא יש לשתף פעולה עם ארגוני הנשים הערביות, כמי שפועלות בחברה הערבית ומבטאות נאמנה את רחשי ליבן של הנשים הערביות, ובעיקר – כבעלות המומחיות והידע התרבותי והחברתי הנדרש בנושאים מורכבים מסוג זה.

המלצות

- ❖ הקצאת משאבים וכוח אדם במשטרה לאיתור גברים עבריינים. אכיפה אפקטיבית של החוק באמצעות איתור עבריינים והעמדתם לדין פלילי תשמש כגורם מרתיע, ותביא לצמצום בממדי התופעה.
- ❖ על רשויות הרווחה לנקוט בצעדים אקטיביים להעצמת נשים קורבנות פוליגמיה, ואף לאמץ תוכניות מניעה לנשים שעוללות להיות קורבנות פוטנציאליים של תופעה זו. כמו כן, על רשויות הרווחה להקדיש מאמצים מיוחדים לעקוב אחרי ממדיה של התופעה, תוך היעזרות בלשכות הרווחה ברשויות המקומיות, ולהתערב לצורך הגשת עזרה במקרים שבהם נוכחים פקידי הסעד כי מדובר במשפחה פוליגמית.
- ❖ על רשויות הרווחה להשקיע במחקרים הבודקים את ההשלכות הנפשיות, החברתיות והכלכליות של תופעה פסולה זו על נשים וילדים, ולהשתמש במחקרים אלה לצרכים חינוכיים ולהעלאת המודעות הציבורית לסכנות הטמונות בפוליגמיה.
- ❖ על רשויות הרווחה ורשויות אכיפת החוק לאמץ תוכנית עבודה משותפת להזרמת מידע ודיווח על מקרי פוליגמיה, כדי להגביר את האכיפה של החוק.
- ❖ על משרד החינוך לאמץ תוכניות חינוכיות לתלמידים/ות בבתי ספר, שמהוות טיפול מונע משמעותי.
- ❖ לאמץ מדיניות שלפיה תוטל על בתי-הדין השרעיים חובת דיווח בגין כל תביעה להוכחת נישואין וייחוס קטינים בדיעבד, כאשר הבעל היה או עדיין נשוי לאחרת.

III. פעילות החברה האזרחית הערבית למיגור הפוליגמיה

הפוליגמיה היא נושא הנמצא על סדר יומם של ארגוני הנשים הערביות בישראל, ואחד הנושאים המרכזיים שבטיפול ועד הפעולה לשוויון בענייני אישות. פעילותנו לביעור התופעה הפסולה של ריבוי נישואין מתרכזת בהעלאת המודעות הציבורית לסכנות הטמונות בריבוי נישואין ולהשלכותיהם על מעמד האישה ועל החברה בכללותה, וכן בניסיון לעקוב אחרי אכיפת החוק על ידי המשטרה.

ועד הפעולה לשוויון בענייני אישות הוא קואליציה שהוקמה בשנת 1995 על ידי ארגונים ויחידים/ות העוסקים בקידום זכויות נשים בפרט וזכויות אדם בכלל. הארגונים החברים בוועד הם: **עמותת נשים נגד אלימות, האגודה לזכויות האזרח בישראל, מרכז אל-טופולה – נצרת, שדולת הנשים וכיאן – ארגון פמיניסטי, בנוסף לעורכי/ות דין ועובדים/ות סוציאליים/ות.**

הקואליציה פועלת לקידום ערך השוויון בין המינים בדיני משפחה וכן לקידום זכויותיהם של המתדיינים בפני בתי דין דתיים ובתי משפט לענייני משפחה במגזר הערבי, תוך שימוש בכלים משפטיים וחברתיים.